

Palimpsest jezerního města: obraz města Most od druhé poloviny 20. století

Kateřina Korábková

DOI: 10.62800/NR.2025.1.03

Palimpsest of a Lake Town: The Image of the City of Most since the Second Half of the 20th Century

This study examines the evolution of the image of the Czech city of Most as presented in local history publications and fiction since the second half of the 20th century. During the period under study, descriptions of the city and its history have been strongly focused on the destruction of old Most to make way for further coal mining. This event continues to shape the perception of Most as an industrial city with a broken continuity of development, which is being rediscovered through its own past and efforts to reinterpret it. By analysing the themes contributing to the city's image and the discourse capturing them, the study provides an overview of the transformed narrative surrounding the historically mediated image of Most and the context in which places of memory are created.

Key words: city of Most, coal mining, land reclamation, demolition, construction, place of memory

Contact: Mgr. Kateřina Korábková, Ph.D., Katedra literární kultury, Fakulta filozofická Univerzity Pardubice, Studentská 84, 532 10 Pardubice 2; e-mail: katerina.korabkova@upce.cz; ORCID: 0000-0003-0704-5722

Jak citovat / How to cite: Korábková, Kateřina. 2025. Palimpsest jezerního města: obraz města Most od druhé poloviny 20. století. *Národopisná revue* 35 (1): 26–37. <https://doi.org/10.62800/NR.2025.1.03>

Kdybychom mezi českými městy hledali nějaké, jehož příběh vzbudil ve 20. století celostátní pozornost a dodnes dokáže vyvolat různorodé emoce coby příklad obce narušené kontinuity, bezpochyby by nejlepším adeptem byl severočeský Most – město v mnoha aspektech vlastního vývoje silně formované přírodními podmínkami propojujícími se s lidskou činností, město, jehož dějiny druhé poloviny 20. století proslavilo stěhování kostela během likvidace zástavby v zájmu hnědouhelné těžby a jehož současnost specifické až problematické lokality s komediální nadsázkou připomněl v roce 2019 seriál České televize *Most!*.

Od druhé poloviny 20. století se intenzivně rozvíjela reflexe města a jeho regionu, a to z několika úhlů pohledu. Přibývaly texty historiografické, turistické a propagační, objevila se sociologická nebo environmentální perspektiva; vzniklo množství obrazových publikací,¹ články

v regionálním i celostátním tisku, a dokonce i reflexe beletristická – v próze i poezii.²

Tyto texty odrážejí kulturně-politické podmínky doby svého vzniku. Pod jejich vlivem docházelo k opakovaným proměnám narativu o vývoji města, který se týkal jak výkladu minulosti, tak interpretace tehdejší současnosti i výhledů do budoucna a který v některých podobách můžeme chápat jako projev sociálního konstruování reality.

V následujícím textu se zaměříme na obraz Mostu i jeho nejbližšího okolí utvářený od druhé poloviny 20. století do současnosti v místopisných publikacích a beletrii svébytně zachycující jeho příběh. Jeho nejvýraznějším bodem je likvidace starého Mostu, vnímaná někdy v paralele vůči přestavbě města v 19. století a interpretovaná často na základě oficiální komunikace směrem k veřejnosti o rozhodnutí zbořit staré město v zájmu těžby. Tento moment, silně ovlivněný také snahou dokumentovat

zánik starého města, se dodnes podílí na formování obrazu nového Mostu jako průmyslového města s přerušeno-kontinuitou vlastního vývoje.

Vývoj města do druhé poloviny 20. století obsahuje několik historických mezníků, k nimž se výklady jeho pozdějších dějin budou vracet. Pro stručné připomenutí uvedme alespoň některé z nich.

Podobu města ležícího u Komořanského jezera na úpatí Českého středohoří a Krušných hor, od 13. století královského, změnilo několik požárů, největší v roce 1515 (Kuča 2000: 162, 169), po němž následovala vrcholně gotická přestavba (tamtéž: 190–191). Ve druhé polovině 16. století zažil Most růst, v 17. století v důsledku třicetileté války a rekatolizace naopak odchod mnoha obyvatel a úpadek (tamtéž: 191).

Výraznou změnou město prošlo v 19. století. Ve 30. letech došlo k vysušení Komořanského jezera, v 60. letech začala nabývat na síle hlubinná těžba uhlí a průmyslová výroba, přičemž Most se po připojení železnice stává modernizovaným centrem těžby v regionu (Kuča 2000: 192–195).

První polovinu 20. století charakterizovala výstavba dělnických kolonií a těžebních věží a silné zastoupení německého obyvatelstva. V roce 1938 se Most stal součástí odstoupeného pohraničí a koncem války město částečně utrpělo škody bombardováním (Kuča 2000: 195–196). Poválečná situace znamenala vysídlení většiny Němců, příliv českého obyvatelstva a průmyslový rozvoj, kdy dřívější hlubinnou těžbu střídá těžba povrchová. Na ni navazuje bytová výstavba, v níž od konce 50. let dominují panelové domy (tamtéž: 196–197).

Dodejme, že v roce 1964 bylo vládním usnesením definitivně rozhodnuto v zájmu těžby zlikvidovat historickou část města (Spurný 2015: 40), čímž začíná i mohutná výstavba nového Mostu jako moderního města (Kuča 2000: 197). A že posléze se prosadily snahy o rekultivaci krajiny, jejichž nejnovějším výsledkem je vznik jezera Most zpřístupněného veřejnosti v roce 2020.³

Podíváme-li se na některé konkrétní body výkladu o vývoji města probíhajícími do poloviny 20. století, zjistíme, že se proměňuje jen málo. Typicky kapitola o nejstarším osídlení zůstává velmi podobná; ze středověku se letmo připomíná protihusitský postoj a psalo se o tehdejší výstavbě změněné v důsledku požárů (např. Mannlová-Raková 1982: 89–104). Připomínal se kontext

třicetileté války, hlavně kvůli boření hradu Hněvína po válce (Jančárek 1959: 7–14; Birner – Páv 1981: 145). Za ojedinělé lze naopak považovat zmínky o náboženských souvislostech (Mannlová-Raková 1982: 125–126).

Následující období, tedy přelom 19. a 20. století, bylo obvykle uchopeno přes kontexty těžby jako nejdůležitější činnosti zasahující podobu města i složení jeho obyvatel. Píše se o výstavbě, rozvoji nových podniků, bourání hradeb, nebo dostavbě hradu Hněvína z trosk (např. Mannlová-Raková 1982: 132–134).

Zde si můžeme všimnout několika drobností souvisejících s intencí narativu – např. poznámky o „*vítězném proniknutí parního stroje do průmyslu a dopravy*“ (Jančárek 1959: 16), která na konci 50. let 20. století zdůrazňuje průmysl před zhruba půl stoletím jako nezadržitelnou sílu pokroku. Podobně se výrazněji psalo také o propadech tekutých písků – hlavně tzv. kuřavkové katastrofě z roku 1895 (např. Jančárek 1959: 18; Mannlová-Raková 1982: 135; Pokorná 1991: 38; Větvicka 2008: 9). Výklad, který se dominantně nejprve soustředil na její sociální dopad, se posunul přes uvádění čísel směrem k důrazu na katastrofu jako tragický důsledek těžby (např. Technik 1967: 71; Pavlíček 2017: 30), tedy ukázkou negativního vlivu této činnosti na prostředí a lidské životy. Podobně se až později objevuje negativní hodnocení estetických kvalit dělnických kolonií a těžebních věží (Pokorná 1991: 39). Aby k takové proměně interpretace mohlo dojít, musela nejprve nastat změna vnímání důsledků průmyslové činnosti.

Z historického narativu o přelomu století se v interpretacích z druhé poloviny 20. století vytratil někdejší důraz na národní hnutí (Polánek⁴ 1935: 18–21), naopak se posílily dějiny dělnického hnutí (např. Jančárek 1959: 18–30), které se stává zásadní charakteristikou kraje i města Mostu. Po roce 1989 se toto téma z publikací vytrácí a dělnictvo se obvykle kontextualizuje pouze ve smyslu pracovních sil, sociální struktury města nebo potřeb bydlení.⁵ Ještě v roce 1991 ale nacházíme jako dominantní obraz první poloviny 20. století odkazy na sociálně motivované bouře a hornické stávkové (Pokorná 1991: 40–55).

Popisy a výklad dějin Mostu za druhé světové války se buď soustředily na dělnictvo a činnost ilegálních skupin (Jančárek 1959: 31–32), nebo se vtělily do stručných zmínek o bombardování, primárně zacíleném na továrnu

v Záluží u Mostu (Jančárek 1959: 47; Technik 1967: 71; Mannlová-Raková 1982: 137; Pokorná 1991: 56).⁶ Souvislosti války nicméně v dějinném výkladu ustupují do pozadí, protože dominantní roli v příběhu města i jeho okolí zaujala těžba, která potlačila i širší úvahy o důsledcích výměny obyvatelstva poškozeného města v souvislosti s nuceným odchodem Němců (Pokorná 1991: 57).

Reflexe těžby a likvidace starého města

Na rozdíl od obrazu první poloviny století, kde byl kladen důraz na horníky či obyvatelstvo, ve druhé polovině 20. století se ústředním bodem obrazu Mostu stala těžba, zpětně akcentovaná i v kontextu starších dějin. To, co se na první pohled může jevit jako prostý popis modernizačních proměn města v 19. století, tak např. začíná obsahovat více či méně explicitní paralelu mezi bouráním a přestavbou v 19. století a tou od 60. let 20. století. Socialistický narativ totiž říká, že po znárodnění dolů po druhé světové válce „*se začíná psát nejslavnější kapitola novodobých dějin Mostu*“ (Jančárek 1959: 33; obdobně Fröhlichová 1982: 12).⁷ To, co pro dnešního čtenáře může vyznívat jako paradox ve vztahu k likvidaci starého města v zájmu těžby, nicméně vychází z hlubších souvislostí, jejichž kořeny je třeba hledat mnohem dříve. Už v poslední třetině 19. století docházelo v regionu v zájmu těžby k přesunu menších obcí nebo provizorních hornických kolonií.⁸ Silná průmyslová orientace v polovině 20. století, která se mnohdy vykládá jako charakteristická pro socialismus, byla tehdy typickou záležitostí průmyslových zemí. Matěj Spurný píše o „*zdánlivě nezpochybnitelných potřebách pokroku*“, které se staly ospravedlněním přístupu ke krajině, obydlené i neobydlené (Spurný 2015: 36–48; podobně Glassheim 2019: 176, 179, 187).⁹

Pokud tedy víme, že v oblasti severních Čech byl ekonomický záměr dlouhodobě nadřazený jakémukoliv vztahu ke krajině a domovu, znamená to, že v době rozhodnutí o likvidaci starého Mostu bylo v regionu už zhruba sto let nadřazování těžby nad existenci sídel zažitou praxí. Pozdější odmítavé postoje vychází z proměn smýšlení o krajině, o orientaci průmyslu i chápání péče o památky.

Ačkoliv rozhodnutí o vytěžení uhelného pilíře pod starým městem, a tedy i o likvidaci města, bylo definitivně potvrzeno až usnesením vlády v březnu 1964,¹⁰ už

v publikaci k sedmistému výročí města z roku 1959 se v přímé souvislosti oslav dočítáme: „*Nastává zde totiž údobí, že město, které kdysi vzniklo založením na širých polích, pomalu ukončuje svůj život a vedle něho opět nově na širých polích vzniká město nové, kvalitativně a kvantitativně zcela jiné. Je to jakoby obrovský symbol našeho nového života. Staré odumírá a nové, mnohem krásnější, lepší a bohatší, se rodí. [...] Lidé se přemísť z tmavých uliček a domů do bytů v zeleni a zelených pásech, které město ochrání od škodlivých vlivů průmyslových zplodin a popílku.*“ (Jančárek 1959: 34)¹¹

V tom lze vyčíst jeden z hlavních argumentů pro zbourání starého Mostu a výstavbu nového – město je zchátralé a obnova by byla příliš drahá, takže bude vhodné, aby se místo něj vytěžilo uhlí, nad nímž stojí (srov. Novák 2012: 21; Mannlová-Raková 1982: 143; Technik 1967: 73). Výstavba nového města je navíc prezentovaná jako vyhlídka na moderní a kvalitní bydlení v úpravném prostředí.¹² Vzniká tím paralela kladoucí bourání a novou výstavbu do pozice nového začátku, a to začátku zcela zásadního, startujícího velkou a slavnou etapu.

Vedle argumentu rentability¹³ se připojil i dobově žádoucí ideologický výklad představující jako další z cílů ukázat novým městem „*svěráznou krásu svobodné práce*“ (Jančárek 1959: 38). Akcent na pokrok a dělnickou práci se tak ukazuje být čímsi, co představuje vysokou kulturní hodnotu tehdejšího Mostecka.

Zmíněná publikace k sedmistému výročí města současně píše o znehodnocení původní podoby města kvůli „*překotnému a dravčímu kapitalistickému podnikání*“ (Jančárek 1959: 39) na konci 19. století. Taková interpretace města jako už dříve památkově znehodnoceného podporuje záměr strhnout ho jako staré a nehodnotné v zájmu ekonomického zisku.

V souvislostech zdůvodnění likvidace starého města je zajímavé, jak přetiskování dobových článků z tisku po změně paradigmatu mění vyznění argumentace. Takto např. autoři publikace *Český svět: kulisy let 1948–1989* přetiskli článek *Město se stěhuje* z deníku *Práce* z 24. 6. 1970. Článek začíná slovy: „*Na uhlí vyrostlo bohatství a slavná historie Mostu v severních Čechách. A bylo to zase uhlí, které určilo zánik přes 700 let starého města, postaveného na mohutném uhelném pilíři. Je zde totiž ukryto 87 milionů tun kvalitních zásob,*

kteřé horníci začínají odkrývat. Dnes už neodvolatelný zánik starého města nevyvolává však ani odpor, ani zármutek. I nejzarytější odpůrci stěhování se smířili s faktem, že v místech, která jim byla domovem, bude důlní závod.“ (Město se stěhuje 1970). Text naznačuje naprostou samozřejmost dobové úvahy, kdy se jediným momentem zaváhání nad zdánlivě danou přirozeností zdá být konstatování o pohledu na město stojící nad těžební jámou. Otištění článku v souvislostech vytváření obrazu devastace, jež podává kniha, ale mění původně pozitivní vyznění v doklad propagandistické manipulace.

Po roce 1989 se objevují explicitní hodnocení bourání starého města, která se nevyhýbají expresivitě výrazu – a najdeme je v textech populárně naučných i odborných. Stanislav Štýs v roce 1992 označil likvidaci města za akci, která „nemá v našem státě a snad ani jinde ve světě smutné období“ (Štýs 1992: 66), autor knihy *Paměť krajiny středověkého Mostecka* o dva roky později psal v popisku fotografií o „výměně královského města za několik milionů tun uhlí“ (Klápště 1994: 185). V roce 1996 odborný text o archeologickém výzkumu města začíná větou: „Osud jádra někdejšího královského Mostu se stal jedním z evropsky extrémních příkladů devastace historické krajiny“ (Klápště – Velímský 1996: 49) a Karel Kuča v roce 2000 píše o „naprosté bezohlednosti komunistického drancování uhelných zásob“ a myšlenku likvidace starého Mostu označuje za „zrůdnou“ (Kuča 2000: 197). Dodejme, že i jinak poměrně optimisticky laděná publikace *Most v zeleném* z roku 2008 nazývá kapitolu o bourání města titulkem *Apokalypsa* (Štýs – Větvicka 2008: 23). Intence takových hodnocení souvisí vytvořením interpretace, že zboření města bylo přímým důsledkem komunistické éry, tedy odráží potřebu vyslovení jednoznačné distance. Přímá odpovědnost za rozhodnutí k likvidaci v narativu o zbořeném městě zakrývá dlouhodobé smýšlení o zdejším regionu jako prostředku využitelném v zájmu pokroku a průmyslu.

V roce 2008 vychází publikace s názvem *Most: zánik historického města, výstavba nového města* od někdejšího mosteckého městského architekta Václava Krejčího, která v autorově předmluvě datované do března 2005 zdůvodňuje likvidaci města nevyhnutelnou potřebou nerostných surovin. I zde se objevuje paralela dřívějšího přepisování města novou architekturou, tedy se opakují historické argumenty pro bourání. Když pak

Krejčí historii města označuje jako „příběh smutný, tragický, ale i nadějný, každopádně výjimečný“ (Krejčí 2008: 11), působí to v kontextu hodnocení převažujícího od počátku 90. let kontrastně. Důvodem toho kontrastu je pohled architekta podmíněný dalším z argumentů pro zboření starého Mostu: vybudování nového moderního urbanistického celku.

Jediná dochovaná památka

Hlavním „hrdinou“ bourání starého Mostu a výstavby města nového se nicméně stal děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie, z jehož přesunu normalizační výklad udělal ústřední příběh likvidace města.¹⁴

Přesun, který v roce 1975 svým zachycením upoutal k památce zásadní pozornost – ruku v ruce s aktuálním novým důrazem na památkovou péči v evropském prostoru (Spurný 2015: 69–72) – zůstává i dodnes pevnou součástí charakteristiky stavby. Ta se popisuje jako kostel s „neopakovatelným osudem“ (Trojnová 2020: 24), „který se podařilo zachránit v poslední chvíli před uhelnou katastrofou“ (*Most: 10 let poté* 2000) a „který utekl před zkázou, aby se stal tichým svědectvím o zručnosti našich předků, svědectvím o lidských schopnostech a tvrdohlavosti“ (Štýs 1992: 122). Z dominantní charakteristiky stavby, jež se spojuje s přesunem, vznikla nová hodnota objektu, která se nezakládá na původní historické ceně, nýbrž na ojedinělém osudu, jenž je někdy zdůrazněn už v kontextu přiblížení historie kostela a stavby po požáru roku 1515 (např. Trojnová 2000: 24). Užití personifikací pro popis přesunu, důrazy na jeho unikátnost a výrazy jako „zkáza“, „katastrofa“, „uniknout“ a „zachránit“ vytvářejí specifickou emocionalitu zdůrazňující nevšední význam stavby jako emblému lokality.

Dobové pozadí tohoto hlavního příběhu likvidace starého Mostu ilustruje publikace *Český svět* článkem z víkendové přílohy *Mladé fronty* z října 1975, který fascinovaně zachycuje „podívanou, jakou dosud nevymysleli ani autoři vědecko-fantastických filmů“, kdy přihlížejíci „zírali na zázrak středověkého stavitelství a moderní technologie“ (Chrám na cestách 1975). K citaci dobového článku v knize vzápětí zaznívá, že „fakt přesunu vzácného, pozdně gotického kostela z počátku 16. století se stal důležitou součástí propagandistické hry státní moci, snažící se tím zakrýt podstatu barbarského rozhodnutí o likvidaci celého města“ (Jún 2008: 139).

Navzdory úsilí ukázat na propagandistický kontext, zůstává fascinace přesunem kostela poměrně silná, jak dokládá také obliba otiskování přesných údajů o přesunu (Trojnová 2020: 25; Spurná 2008: 73; Štýs 1992: 122). Dědictvím tohoto výkladu budou pravděpodobně i tvrzení, že ze starého Mostu zůstal jenom děkanský kostel (a pozůstatky na Hněvíně) (Štýs 1992: 66; Krejčí 2008: 11; Lanc 2018: 7; Zich 2010: 139), která zanedbávají nejen např. existenci secesních vil (o nich Trojnová 2020: 44, 50; Most & region 2015: nestr.), ale hlavně kostel sv. Ducha¹⁵ z poloviny 14. století v sousedství barokního špitálu. K nim byl přesunut děkanský kostel tak, aby bylo zachováno zdání historického areálu (Spurná 2008: 73), ačkoliv obě památky měly původně být také zbourány (Mannlová-Raková 1996: 164).¹⁶ Publikace o sakrálních památkách Mostecka přitom kostel sv. Ducha označuje za „*jediného svědka středověkého Mostu ponechaného na svém původním místě*“ (Sakrální památky Mostecka 2014: 13).

O stavu přesunutého kostela a situaci jeho umístění se ale už příliš nepsalo. Otevřený popis stavu najdeme až v roce 2020: „*Usazením na základy a odebráním výtvarné konstrukce a transportních zařízení činnost spojená se záchranou bohužel ustala. Kostel na novém místě vyhlížel neutěšeně – chyběla věž, výplně v oknech, děravou střechou dovnitř pršelo, zespoda vzlínala voda.*“ (Trojnová 2020: 25) Podobně jen výjimečně najdeme komentář k nové pozici stavby – např. v roce 1996 v odborné stati Mannlové-Rakové (1996: 162) čteme, že pozice mimo srozumitelné urbanistické řešení, která činí z kostela solitérní kus, ho znehodnocuje. V místopisném textu první takovou zmínku nacházíme až v Novákově *Nedokončeném městě* (Novák 2012: 109).

Odmlčení v tomto kontextu je pochopitelné: skutečnost přestěhované stavby byla v podstatě kontrastní vůči mimořádnosti technologií nasazených k jejímu přesunu. Děkanský kostel tak zaujal pozici „*jediné dochované památky*“, ať už je interpretována pozitivně (ve smyslu ukázky vzepětí techniky a umu na její záchranu), nebo naopak reprezentuje paměť vyklízení cesty těžbě.

Reflexe nového města

Výstavba nového Mostu byla často zachycena především z hlediska jednotlivých etap, k čemuž se místy připojilo hodnocení urbanistických kvalit, výjimečněji pak

i poznámky o každodennosti života ve městě rozkročeném mezi výstavbou a bouráním.¹⁷

Jednu z linií interpretace nového Mostu představuje jeho označení za obrovské sídliště – tu zvláště silně prezentuje kniha Vlastimila Nováka *Most: nedokončené město* z roku 2012 (Novák 2012), jakkoliv jen navazuje na předchozí hodnocení. Druhá linie výkladu naopak předkládá obraz města s moderní výstavbou plného zeleně (Pokorná 1991: 60–62), což se dokonce otisklo i v hesle „*Most – město růží*“ (Novák 2012: 148–149), doložitelném v dobovém tisku (Spurný 2015: 62). Ta vychází z urbanistických záměrů předpokládajících výrazné zapojení zeleně pozitivně ovlivňující kvalitu života ve městě.

Přestože plány nového města, stavěného na zelené louce jako pohodlného, moderního a nezatiženého neduhy starých měst, představovaly pro obyvatele starého Mostu šanci na novou životní kvalitu, v roce 1967 poznamenal Svatopluk Technik v knize o severočeských městech na adresu Mostu, že „*než se z obrovského sídliště stane skutečné město, v celé bohatosti svého života, dořešené provozně i výtvarně do všech podrobností, uplyne pravděpodobně ještě dlouhá doba. [...] Novému Mostu chybí dosud urbanistická zajímavost a ono nepostižitelné kouzlo, které ze sídliště vytváří město a domov.*“ (Technik 1967: 76) Zhruba o půl století později *Nedokončené město* skepticky komentuje snahy vtisknout celému městu estetické hodnoty jako nikdy nenaplněné (Novák 2012: 96–97). V roce 2020 se můžeme dočíst, že novému městu, jakkoliv se s tím snaží vyrovnávat, chybí genius loci, protože jako moderní město stavěné na zelené louce prostě nemá historickou zástavbu (Trojnová 2020: 6). A v jedné z nejnovějších publikací o Mostu, z roku 2022, napsal Jan Hanzlík, že „*o své společenské přijetí bojuje architektura nového Mostu dodnes*“ (Hanzlík 2022: 236–237).

Ukazuje se, že nové město navzdory původním velkolepým plánům své zamýšlené velikosti nedosáhlo, naopak se stává terčem kritiky, která akcentuje, že to, co městu chybělo už během výstavby, chybí nadále. Problematika likvidace starého a stavby nového města proto nezbytně vzbuzuje otázku po vztahu místních obyvatel k vlastnímu domovu. Lze uvažovat o zpřetřhaných nebo oslabených vazbách ke kraji a městu, které se staly důsledkem výměn obyvatel po roce 1945 (Glassheim 2019: 187–188),¹⁸ a o velmi malém počtu starousedlíků.

O reakci obyvatel, minimálně tedy zmíněných starousedlíků, se ale ve zkoumaných publikacích obvykle nedočítáme nic. Alespoň částečně se tomu věnuje až Novák v roce 2012, který propojil teze o kvalitě prostředí a spokojenosti současných obyvatel (Novák 2012: 9). Píše o rezignaci a neslučitelnosti zdejšího prostředí se zdravým a plnohodnotným životem. V důsledku velmi specifických až extrémně nepříznivých podmínek, jak společenských, tak přírodních, došlo k takovému přetržení vztahu lidí k prostředí, že Most zůstává i v roce 2012 stále sídlištěm (tamtéž: 203–205),¹⁹ roste jeho vyloučenost i množství sociálně patologických jevů (tamtéž: 34).²⁰

Jen o dva roky dříve vyšla publikace hodnotící sociologický výzkum sociálního potenciálu Mostecká jako starého průmyslového regionu (Zich 2010: 5). Autoři zde píší o likvidaci nebo poškození více než stovky měst a obcí Mostecká a Chomutovska. Protože celá řada obyvatel byla vysídlena a přestěhována obvykle do městských sídlišť, došlo k řadě sociálně patologických a sociálně psychologických negativních změn. Narušení krajiny a narušení vztahu k prostředí narušilo také sociální vztahy a hodnotové systémy: „*Byl ztracen pocit bezpečí, spoluodpovědnosti, nastala doba odcizení, frustrací.*“ (Tamtéž: 24) Autoři také zaznamenali obavy obyvatel z dalšího postupu těžby (tamtéž: 24–25), psali o vysoké míře nezaměstnanosti dané útlumem průmyslu a o rasových problémech, zvláště soužití s romskými obyvateli (tamtéž: 25–26, 33).

V této perspektivě, a když navíc zahrneme německou minulost regionu, se Most a jeho okolí zdá jako prostor s dlouhodobě postupně narušovaným vztahem obyvatel k místu už od momentu, kdy se začal v 19. století upřednostňovat rozvoj těžby. Vysídlení Němců po válce, příchody obyvatel za prací, nejistota ohledně setrvání starého města, stěhování z oblastí určených k těžbě, rasové problémy, to vše se jeví jako soubor příčin, proč se vztah k místu a následně i pověst města ukazuje jako dlouhodobě problematická.

Otázku kvality života v regionu ilustruje i to, že se od 90. let 20. století ve zkoumaných textech začala popisovat těžba s expresivním hodnocením, které akcentuje stav krajiny, jemuž se dobový tisk ruku v ruce se stoupajícím zájmem o environmentální otázky věnoval už od 60. let.²¹ Píše se o konkrétních důsledcích v krajině i obcích (např. Štýs – Větvička 2008: 17; Štýs 1992: 27–28), o „*znetvořeném obrazu krajiny, zvrásněné tragédii navr-*

šené neplodnosti a zrcadlící důsledky devastace hodnot“ (Mannlová-Raková 1996: 146) nebo o „*drancování*“ (Jeníčková [2013]: 3). V kontextu města Mostu se pak např. dočteme: „*Podivnou hrou osudu bylo příčinou zániku totéž nerostné bohatství, které před jedním stoletím dalo podnět k jeho rozkvětu.*“ (Mannlová-Raková 1996: 146–148)

O exhalacích (Fröhlichová 1982: 83), exploataci krajiny a o rekultivačních snahách (Birner – Páv 1981: 145) najdeme zmínky už v publikacích z počátku 80. let minulého století, v nich ale chybí jazykově silné hodnocení. Jeho nástup lze klást do souvislostí se změnami po roce 1989 a potřebou explicitního hodnocení socialistické minulosti.

V období přelomu tisíciletí se začíná upozorňovat i na pozitivní změny v krajině, tedy úspěch rekultivací²² (Most: 10 let poté 2000; Trojnová 2020: 6, 108). Václav Větvička dokonce píše o „*zelených plicích černého severu*“ a o povstání z popela, přičemž pro město zavádí metaforu fénixe ve vztahu k dřívějším požárům a současně proměně (Větvička 2008: 9).²³ V roce 2008 se k rekultivační tematice připojuje také napouštění jezera Most²⁴ (Štýs – Větvička 2008: 25), o němž je Štýs přesvědčen, že znamená konečný moment nápravy škod (tamtéž: 29), kterým se uzavře pomyslný historický kruh s někdejší Komofanským jezerem (Štýs [2013]b: 5).

Novou etapu formování obrazu Mostu představují ve zkoumaných publikacích po roce 2000 předmluvy představitelů města, jež často plnily roli osobně laděného hodnocení. V nich se např. dočteme, že město Most „*bylo označováno za největší noclehárnu republiky s velmi neslibnou perspektivou*“ (Šulc [2000]: nestr.), že zdejší zdevastovaná krajina je „*symbol slepé uličky civilizace a zpupnosti komunistického režimu*“ (Dufek 2004: nestr.), „*symbol zmaru a zániku*“, který stále ještě připomíná měsíční krajinu (Spurná 2008: 71). Současně se ale nezřídka v úmyslně kontrastní pozici zdůrazňovaly rekultivace (tamtéž: 71) a nové možnosti rekreačního a sportovního využití (Šulc [2000]: nestr.). Začíná se také psát o „*zkreslené a pokřivené představě*“ o městě (Vozka 2008: 5) nebo jeho „*nespravedlivém obraze*“ (Vozka [2012]: 3) či „*neprávem nevalné pověsti*“ (Trojnová 2020: 3). Tyto texty usilovaly o změnu vnímání nového Mostu, k čemuž byla nezřídka užita jistá míra emočního náboje a snaha zdůrazněním kontrastu nahradit jednu představu představou novou. Dřívější stav „*špinavého, zakouře-*

ného a životu nebezpečného kraje“ (Jeníčková [2013]: 3), „měsíční krajiny“ nebo „černého trojúhelníku středu Evropy“ (Štýs [2013]b: 4), nezřídka interpretovaný jako důsledek výhradně socialistické minulosti, střídá „zelený region“ (Most & region 2015). Můžeme v tom spatřovat i snahu o podporu turistického ruchu, již dokládá stoupající množství publikací s rolí průvodce po regionu, stejně tak v některých momentech také částečný návrat narativu, jaký prezentovalo heslo „Most – město růží“. Nejde o přímou návaznost na prezentaci někdejšího urbanistického záměru, ale o důraz na proměnu krajiny, který se podobá interpretaci nového města jako výsledku asanace nevyhovujícího starého Mostu.

Za povšimnutí stojí nicméně i to, jak se ve zmiňovaných předmluvách otiskuje osobní reflexe jednotlivců. Jednou z nejsubjektivnějších předmluv je ta od Jaromíra Tomečka v knize *Proměny měsíční krajiny* už z roku 1992, která zaznamenává intenzivní pocit z pohledu na zdejší krajinu: „*To úbočí mě fascinovalo, děsilo mě, připadalo mi jako scéna připravená k natáčení Alfreda Hitchcocka. Místo stromů z něj trčely zbytky kamenů jako trosky po velkém požáru, a puch, který se odtud šířil, rovněž připomínal spáleniště.*“ (Tomeček 1992: 10) Uvedený popis je jeden z mála zachycujících bezprostřední dojem z krajiny po těžbě – jinak se zdá, že přiblížení subjektivních dojmů, zážitků a vzpomínek musíme hledat buď v beletristickém zachycení, nebo v osobních výpovědích, např. v rozhovorech Paměti národa,²⁵ či v publicistických žánrech, které umožňují přenést dojem ze sledovaného skrze popis pocitů autora.

Most v beletrii

Beletristické zachycení Mostu nacházíme v několika podobách, které pracují s různou měrou zapojení městského prostoru a jeho odlišnými interpretacemi.

Pravděpodobně k neznámějším textům odehrávajícím se v Mostě bude patřit próza Vladimíra Párala *Radost až do rána* z roku 1975. Jaroslav David a Jana Davidová Glogarová upozorňují, že tento text v době probíhající likvidace na straně jedné a výstavby na straně druhé vytvářel pozitivní líčení nového Mostu v kontrastu k městu starému (David – Davidová Glogarová 2016: 208–209).

Do stejného období se vrací i mladší texty, ovšem nabízejí značně odlišnou interpretaci. Most v éře velkých změn od 60. let najdeme např. v autobiograficky laděné

próze Františka Rybáře *Stráženo z času*. V tomto textu se scénérie města objevují jako trochu zvláštní a strašidelně tajuplné zašlé staré město nebo oblast průmyslem zničené řeky mající modročernou barvu (Rybář 2016: 41) či jako připomínka výbuchu v chemičce roku 1974 (tamtéž: 161–162). Dodejme, že prolog textu se odehrává po letech u Jezera Most, kde se protagonista noří do vzpomínek, přičemž město metaforicky popisuje jako nemocné, ale namísto léčení odepsané (tamtéž: 7–9).

Podobně se Most objevuje v knize Antonína Nachtmana *Policisté od Mlýnského náhonu*, která vychází z několika reálných kriminálních případů ze starého Mostu období normalizace. Z textů opět můžeme vyčíst charakteristiku chátrajícího a postupně pouštěného starého města (Nachtman 2021). Uvádí je báseň Emila Juliše, která navozuje atmosféru temnělého místa plného kouře a prachu, dělníků a Cikánů²⁶ (Juliš 2021: 15–17). V obou případech Most představuje spíše místo děje, jehož zachycení není v rámci prózy potřeba příliš detailní.

Výraznější tematizaci představuje povídka *U díry* severočeského spisovatele Pavla Růžka z jeho posmrtně vydané sbírky *Bez tebe*. Ta zachycuje dospívání ve městě rozkročeném mezi likvidací a novou výstavbou. Kromě obligátních popisů města a jeho uliček (Růžek 2022: 34) nebo řeky Bíliny (místně Bělé), v níž voda „*byla úplně černá, fialově černá a úžasně smrděla*“²⁷ (tamtéž: 27), najdeme i ojedinělé detaily, které přesahují kulisu města a stávají se unikátním popisem jeho specifické každodennosti. To představuje např. popis mimořádné zásobenosti místního antikvariátu v době bourání starého Mostu a stěhování jeho obyvatel (tamtéž: 41), nebo komentář pozůstatků natáčení válečných filmů (tamtéž: 41). Do beletristických textů se tak dostávají zmínky o fungování vystěhovávaného města, které v místopisných publikacích nemají prostor, podobně jako popisy prožívání toho zvláštního místa.

Na první pohled podobnou tematizaci vyrůstání v Mostě od 60. let předkládá novela o něco mladšího autora Pavla Brycze *Mé ztracené město*. Zachycuje město špinavé a zapáchající, popisuje dostaveníčka ve vyprázdněném přestěhovaném chrámu (Brycz 2008: 26–28) i natáčení válečných filmů v pobořených ulicích (tamtéž: 23, 38–39). Současně text popisuje atmosféru místa, a to i tak subtilní vjemy, jako je chvění domu stojícího těsně nad dolem (tamtéž: 47). Hlubší reflexi přesahující rovinu městských kulis naznačuje použití metafor,

kdy se z města stávají „*novodobé Pompeje*“ (tamtéž: 21) a z jámy vytěženého dolu „*hromadný hrob*“ (tamtéž: 58).

Na pozadí likvidace starého města a výstavby nového vytváří Brycz prostor zvláštní podvojnosti posílený paralelou k hlavnímu městu Chile, která vzniká ze vzpomínek na účinkování ve filmu.²⁸ Zánik města, které se stalo filmovými kulisami typicky válečné zkázy, ožívá paralelním životem filmových příběhů prožívaných od dětství do mladé dospělosti. Staré město se hlavnímu hrdinovi přepisuje podle filmových rolí a stává se čímkoliv, čím právě může být, a zůstává nesmazatelně vryté do duše. Nelze se od něho odtrhnout, ačkoliv nebo právě proto, že existuje jenom ve vzpomínkách (Brycz 2008: 140). Na druhé straně ulice nového města, které nemají žádnou historii, v momentu reflexe postrádají kvůli absenci minulosti přitažlivost pro turisty i básníky (tamtéž: 103).

V obou prózách, Brůžkově i Bryczově, je zajímavá stylizace pracující s dlouhými souvětími, neustále řetězcími další skutečnosti, a to nezřídka s výraznou pozicí slučovacího poměru mezi větami nebo několikanásobnými větnými členy. Tento princip evokuje proces vzpomínání a proudu řeči, tedy obsažené vyprávění nebo popis vyznívá velmi autenticky, k čemuž se připojuje působivost daná naléhavostí nekonečného proudu řeči vypravěče.

Brycz se tematizací Mostu věnoval už dříve, např. také v básnické próze *Jsem město*, která je souborem kratších variací na městské téma (Brycz 1998). Jakkoliv některé variace představující jednotlivá zastavení nad scénami, jež se mohou odehrávat na ulici nebo v intimním prostředí bytů, by mohly v podstatě fungovat v jakémkoliv městě, jiné texty jsou pozoruhodným zachycením vztahu ke starému a novému Mostu.

Lyrickým subjektem souboru je město. Nové město, které vnímá a cítí svoje obyvatele a současně samo nostalgicky teskní po svém starém městě, jež dokonce dostává pravopisně svůj vlastní název Starý Most s oběma písmeny velkými (Brycz 1998: 10). Město samo se proměňuje v metaforu svých obyvatel, stává se uměleckým nástrojem, hlubokou osobně odzkoušenou metaforou, která se nakonec vrací k otázce lidské existence. Je to ale existence všednodenní, spojená se známými ulicemi, se zážitky banálními i unikátními.²⁹

Beletristické zachycení města představují také básně Emila Juliše a Evy Oubramové, které doprovázely různé publikace o Mostu, ale vyšly i v autorských sbírkách.

V roce 1988 vychází sbírka Emila Juliše *Bližíme se ohni*, jejíž druhý oddíl – Zóna – představuje tematizaci starého města v kontextu jeho konce a výstavby města nového. Nacházíme zde motivy průmyslu, chemie, těžby uhlí, zkázy, ztráty domova, sebe sama i vlastních kořenů, motivy výbuchů a bourání, devastace krajiny. Staré město je zde zóna zániku a odumírání (Juliš 1988: 59–113). To vše se mísí s tématy lidské odpovědnosti a svědomí, vlastního směřování a smyslu. Krajina i město se ukazují jako odraz jednání člověka, kdy intenzivní pokrok, charakterizovaný průmyslem, získává podobu hroutící se iluze. Na působivosti textu se výrazně podílí práce s množným číslem, mnohdy v kontextu naznačujícím kolektivní odpovědnost, respektive vinu, kdy se lyrický subjekt mění z jednotlivce v civilizaci.

Sbírka Evy Oubramové *Co zbývá?* vydaná roku 2009 má také Mostu věnovaný samostatný oddíl. Představuje lyrickou reflexi mizejícího města, přesto obydného, s poeticky ztvárněnými cikány i místními figurkami, zároveň s motivy bourání a mizení. To vše je protkáno jemnou personifikací města, které se ve verších stává živou bytostí (Oubramová 2009).

Verše Oubramové provázejí také fotografickou publikaci *Most Jiřího Baláše*. I tady evokují prostředí starého a omšelého města se svými specifiky a koloritem, naznačují okouzlení a nezahnatelné vzpomínky, jež znamenají současně návrat k čemusi milovanému, stejně jako bolest (Baláš 2001).

Tyto texty vycházející z okamžiku přerodu města spojuje zachycení genia loci pramenícího z nezadržitelnosti dané chvíle. Vzpomínky jako společný jmenovatel do nitra nesmazatelně zapsaného města pak představují unikátní proces zmocňování se dříve žitého a posléze zmizelého časoprostoru.

Novou podobu vnímání současného Mostu ilustruje próza Veroniky Bendové *Vytěženéj kraj* z roku 2019, jejíž protagonisté, připravující tipy na lokace pro seriál, hledají v roce 2016 na severu Čech prostředí odpovídající normalizačním kulisám (Bendová 2019: 19–20). V porovnání s předchozími autory shledáváme odstup mladší autorky (narozené 1974), která se k proměně Mostu vrací nikoliv ve vzpomínkách, ale takřka didaktickým shrnutím jeho dějin (tamtéž: 25). Text lze do značné míry chápat jako potvrzení narativu o Mostu jako pomníku zašlé slávy socialismu.³⁰

Závěr: palimpsest města a paměti

Vyprávění příběhu města Mostu se ve druhé polovině 20. století dominantně soustředí na jeho život podmíněný těžbou uhlí. Ta je chápána zprvu jako zdroj bohatství a prosperity, zatímco později se stává synonymem devastace až prokletí krajiny. V narativu o osudech města lze vysledovat několik vzorců reagujících na proměny smýšlení o krajině, průmyslu a kulturních hodnotách, které se ale namnoze podvojně vrací. Reflektují fyzickou proměnu prostoru a naznačují přepis interpretací genia loci.³¹

Nalézáme úvahu o směřování od Komořanského jezera k Jezeru Most jako o uzavřeném kruhu dějin, který ukončuje jednu pomyslnou etapu vývoje města a krajiny. Nalézáme paralelu výstavby 19. století, bořící historickou zástavbu, a likvidace starého Mostu, obojí prezentované jako akt podobné modernizace. Stejně tak se připomíná rekonstrukce města po požáru 1515 v kontextu situace nového Mostu uprostřed rekultivací dříve zdevastovaného okolí.

V období rozhodování o zbourání starého města a výstavbě nového se objevují teze o městě budoucnosti, které mohou nápadně připomínat prezentování Mostu jako „města s vizí“ po roce 1989. A interpretace nového města jako „města růží“ nebo města v zeleni během normalizace se vrací s hodnocením prvních rekultivací.

V tom všem zůstává stále patrná polarita chápající starý a nový Most ne jako dvě části jednoho města, ale jako dvě města – odlišná architektonicky, prostorově a v podstatě i symbolicky v návaznosti na historický a ideologický výklad, která spojuje především totožný název.

V roce 2022 vyšla publikace *Most, zánik a zrození*, která patří k nejnovějším počínům pojednávajícím o vývoji a podobě Mostu. V její předmluvě stojí: „V posledních letech se nostalgie po zaniklém starém Mostě a naopak zanícení pro Most nový dostávají neprávem do protikladu. Je to dáno zejména dospíváním generace, která starý Most zná jen ze vzpomínek prarodičů. A tak je (nepochybně) úkolem odborníků, aby veřejnosti neustále připomínali, že Most je a vždycky bude jen jeden. A že zmizení starého a vznik nového jsou ve skutečnosti neoddelitelně spojené jevy.“ (Paparega 2022: 23)

Tento komentář akcentuje dualitu, již můžeme vnímat od začátku 90. let, kdy se v publikacích o městě objevuje

„obrana“ nového Mostu. Jeho interpretaci uvedená nová publikace nepředstavuje v podobě nehostinného sídliště, ale naopak místa, které lze v dnešní době chápat jako svým způsobem dokument doby vzniku.³²

Klíčovým bodem obrazu Mostu od začátku likvidace starého města až do období po roce 1989 se ukazuje úsilí o prezentování mizejícího a zmizelého. V kontextu stavebních proměn města na konci 19. století se dočteme, že „*proští obyvatelé Mostu, kteří nebyli účastní na tomto velikém podnikání, často vzpomínali na staré město a snažili se zachytit jeho mizející podobu. Jejich práce jsou dokladem upřímného vztahu k městu, jehož změny prožívali téměř jako ztrátu osobní*“ (Mannlová-Raková 1982: 135). Pokud bychom tuto citaci vytrhli z kontextu, mohla by úplně stejně platit o boření starého města ve 20. století.

Ukazuje se, že důležitou součástí znovunavázání nebo potvrzení kontinuity dějin Mostu je snaha o připomínání minulosti, a to včetně bolestných momentů likvidace.³³ To se následně vtěluje do úsilí o vydávání publikací nebo připravování jiných dokumentárních podob, či do podpory turistického ruchu, který s minulostí pracuje (Pokorná 2000: 182).³⁴

Fotografické nebo filmové zachycování mizejícího prostoru představuje proces vytváření míst paměti, který se s ohledem na často pozdější vydávání publikací stal dlouhodobým a pravděpodobně dosud neukončeným.³⁵ Neoddelitelně souvisí se vztahem míst paměti v jejich symbolické i materiální rovině s emocemi, jež místa paměti vyvolávají (srov. Pauknerová 2019: 51, 154–155, 159).

Toto dosavadní úsilí, intenzivně se soustředící na dokumentární fixaci zaniklého prostoru, se po roce 2000 dostává do střetu s potřebou vytvářet pozitivní vztah k současné podobě města, tedy k vlastnímu aktuálně prožívanému prostoru. Beletristická reflexe zase odhaluje potřebu subjektivních vzpomínek a důrazu na vnímání jednotlivce, který se vzpírá paměti uchopované historiografií, jak to naznačuje Pierre Nora (1996: 40–63). Příběh Mostu tak vstupuje do nové fáze, kdy se teprve otevírá prostor pro subjektivní vzpomínky a jejich zasazení do narativu a kdy se obraz dvou oddělených měst, skrytě soupeřících mezi sebou, spojí do příběhu města jednoho, uvědomujícího si svou kontinuitu. K tomu ostatně odkazují beletristické texty: píšou o jednom městě, proměňujícím se sice radikálním způsobem, přesto pořád jednom.

POZNÁMKY:

1. Viz např. fotografické dílo Josefa Sudka (2004), Jiřího Baláše (2001) nebo Josefa Lance (2018).
2. K mediální reflexi bourání starého mostu viz David – Davidová Glogarová (2016). V tomto textu se dočteme např. o seriálu *Muž na radnici*, který v paralele fiktivního města obhájuje potřebu bourání (tamtéž: 210).
3. *Jezero Most* [online] [cit 20. 9. 2024]. Dostupné z: <<https://mosteckejezero.com/>>.
4. Autor nijak nekomentuje českoněmecké střety po vyhlášení republiky, které opomíjejí i ostatní publikace. Vrací se k nim na vzpomínkách založená kniha Miroslava Hrabáka *1918 – boj o Most a Louku* (Hrabák 2018). Detailněji viz také *Dějiny města Mostu v datech* (Petržilka 2014: 205–211).
5. K dělníkům se vrací také Hrabák, který připomíná praktické požadavky dělnictva (Hrabák 2018: 11–15).
6. K bombardování a letecké válce nad Mostem a okolím viz na vzpomínkách založené publikace Radovana Helta *Mostecký benzín hoří!* (2005) nebo *A z nebe padaly bílé hvězdy* (2007). K provozu továrny v Záluží viz vzpomínky totálně nasazeného Evžena Patery (Patera 2000).
7. Že se jedná o výklad vlastní druhé polovině 20. století, naznačuje *Stručný popis politického okresu mosteckého z roku 1935*, který uvádí k podobě regionu od 60. let 19. století následující: „*Krásná pole, kvetoucí louky, bohaté sady musely ustoupiti haldám špatné hlíny a jiných odpadků z podzemních dolů, nebo věčně kouřící uhelným lomům (obrámkům). Tovární komíny vyrůstaly zde na místě dřívějších stromů. Tak ze zemědělského kraje s malým venkovským městem stává se průmyslový kraj hustě zalidněný, s velkými městy a vesnicemi rovnajícími se počtem obyvatelstva mnohým městům (Lom).*“ (Polánek 1935: 10–11) V souvislostech obrazu krajiny upozorňuje Tomáš Pavlíček na rozdíly zachycené na malbách 19. století, kdy malebnou a nedotčenou romantickou krajinu střídají komíny a tovární budovy postupující industrializace (Pavlíček 2017: 29). V důsledku zvýšené potřeby paliva pro parní stroj byly v 19. století Krušné hory v podstatě vykáčené (Štýs [2012], nestr.).
8. Znalost mosteckého uhelného podloží už od konce 19. století formovala urbanistickou podobu města a vedla např. k přesunu výstavby bohatších obyvatel do míst, kde rozhodně v budoucnu nehrozila těžba (Spurný 2015: 17–18).
9. Iva Ritschelová uvádí: „*Haldy a výsyvky byly synonymem hornické krajiny a kouřící komíny se staly symbolem společenského pokroku natolik, že byly hlavním motivem na československé zelené stokoronové bankovce z roku 1961.*“ (Ritschelová 2017: 62)
10. K diskusi o zachování či likvidaci města viz Spurný 2015: 38–40.
11. Podobně viz o osm let později: „*Staré a tisícileté město Most zmizí. Obyvatelé nového Mostu se však vždy budou hlásit ideálům, za něž bojovali mostečtí dělníci, a budou si připomínat slavnou tradici té části města, která ustoupí požadavkům v doby.*“ (Technik 1967: 76)
12. K přijetí takové vize místními obyvateli viz Glassheer 2019: 195.
13. Srov. Spurný 2015: 50. Tamtéž najdeme i poměrně detailní číselné údaje, s nimiž se pracovalo.
14. Ke složité situaci nakládání s památkami při bourání starého Mostu viz Mannlová-Raková 1996: 158–160 či Pokorná (1991: 62–63). Zvláštní situaci dokládá i svědecký archeologů (Klápště – Velimský 1996: 53; Soukup 2018: 51).
15. František Šmahel (1963: 19, 26) píše o kostelu sv. Ducha jako o jedné z nejpozoruhodnějších památek města.
16. K vývoji diskuse o městských památkách viz Spurný (2015: 65–67): od poloviny 60. let se začínají v tisku objevovat texty, které už bourání starého Mostu nevnímají tak jednoznačně, jako tomu bylo dřív. Tato kritika je s nastupující normalizací potlačena. Až později se objevuje kritika likvidace památek, která ale nevycházela od obyvatel města – ti kritizovali spíše problémy nové výstavby.
17. Takto např. můžeme najít zmínku, že z důvodu nedostatečného prostoru pro školní vyučování fungovalo pět mosteckých základních škol směnným provozem (Fröhlichová 1982: 83) a že staré město zůstávalo centrem kultury, služeb, obchodů i v době, kdy v něm už žilo jen asi 30 % obyvatel Mostu (Mannlová-Raková 1982: 142).
18. K situaci obyvatel viz Pokorná 1996.
19. Připomíná výzkum z roku 2011, který vyhodnotil Most jako padesáté třetí z šedesáti tří zkoumaných měst podle kvality života. V Ústeckém kraji pak Most dopadl zcela nejhůř (Novák 2012: 14).
20. Dodejme, že už v polovině 70. let se rodí také myšlenka speciálního sídliště pro romské rodiny, tehdy ještě žijící ve starém Mostě, které je posléze postaveno v Chanově (Novák 2012: 149–150).
21. Detailnější ohlasy tisku v souvislostech českého i zahraničního zájmu o životní prostředí viz Spurný 2019: 196–208.
22. Kritický postoj k rekultivacím najdeme jen výjimečně: Novák ke vzniku mosteckého autodromu píše o hluku a prašnosti, které mají negativní dopad na životní prostředí ve městě (Novák 2012: 12).
23. Tutéž metaforu navrhuje Štýs i jako název jezera: Mostecké jezero Fénix (Štýs [2013]a: 18). Novák v knize *Magický Most* připomíná podobný motiv povstání z popela básnickou topografií Georga Bartholda Pontana (Novák 2005: 65–69).
24. Jezero mělo být dokončeno v roce 2010 (Štýs – Větvíčka 2008: 30).
25. „*Likvidace starého Mostu 1965–1987.*“ *Paměť národa* [online] [cit. 20. 9. 2024]. Dostupné z: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/taxonomy/term/815>>.
26. Vzhledem k převažující podobě pojmu a jeho romantizujícím konotacím v rámci textů (zejména v poezii) ponecháváme politicky nekorektní označení „Cikáni“.
27. Podobně – „*černou jako starý škrpál*“ – popisuje řeku i Pavel Brycz (2008: 8).
28. K tématu podvojnosti města viz kapitola „Walking Cities“ – „přepínatelná“ města z knihy Joanny Derdowské *Kmitavá mozaika* (Derdowska 2011: 133–138).
29. Mezi oběma Bryczovými knihami lze nalézt několik styčných momentů, k nimž patří např. přirovnání k Pompejím (Brycz 1998: 138).
30. *Vytěžený kraj* je metaforou nejen kraje vyčerpaného těžbou, ale naznačuje fixovanost obrazu severu Čech a Mostecká jako ideální kulisy vykořenění, omšelosti, zašlé slávy. Metafora se objevuje ve chvíli, kdy se hledači lokací dozví od režiséra, že už by byl několi-kátý v pořadí, kdo by se do severočeské krajiny chtěl vydat (Bendová 2019: 170).
31. K paměti míst a „palimpsestu“ paměti, tedy přepisování genia loci žitého prostoru viz Derdowska 2011: 46–48.
32. To se ukazuje např. zájmem o některé architektonicky pozoruhodné stavby druhé poloviny 20. století.
33. Ukázkou takové snahy o zachování paměti jsou internetové stránky *Město Most minulých a budoucích staletí* Marcely Čermákové,

- dnes dostupné už jen v archivované verzi. Srov. *Město Most minulých a budoucích staletí* [online] [cit. 20. 9. 2024]. Dostupné z: <<https://wayback.webarchiv.cz/wayback/20240528095732/http://starymost.wz.cz/autor.html>>.
34. Tato činnost mimoděk částečně fixuje dobově podmíněný jazyk, jímž se o městě psalo a píše, více viz David – Davidová Glogarová 2016: 211–222 a Spurný 2015: 77. Spurný zmiňuje jako příklad výraz „ustoupit těžbě“ jako eufemismus pro devastaci kulturní krajiny.
35. Viz úvod fotografické knihy *Královské město Most, město uhlím prokleté*, kde autor píše, že se na zbořeném městě po roce 1989 zapomíná (Lanc 2018: 7).

LITERATURA:

- Baláš, Jiří. 2001. *Most Jiřího Baláše*. Most: Hněvín.
- Bendová, Veronika. 2019. *Vytěženej kraj*. Praha: Fra.
- Birner, Zdeněk – Páv, Antonín. 1981. *Krušné hory a západočeská lázeňská oblast*. Praha: Olympia.
- Bízková, Růt. 2017. Nové společenské výzvy jako důsledek (nebo příčina?) nových technologických možností. In: Bízková, Růt et al. *Krajina v pozor. Proměny industrializované krajiny v současném umění, myšlení a vědě – Landscape in Focus: The Transformation of Industrial Landscapes in Contemporary Art, Thinking and Science*. Ústí nad Labem: Fakulta umění a designu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně. 49–52.
- Brycz, Pavel. 1998. *Jsem město*. Most: Hněvín.
- Brycz, Pavel. 2008. *Mé ztracené město*. Jihlava: Listen.
- David Jaroslav – Davidová Glogarová Jana. 2016. Most – bourání města jako obraz stavu společnosti v zrcadle analýzy publicistiky Rudého práva. In: Malura, Jan, ed. a Tomášek, Martin, ed. *Příroda vs. industriál. Vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*. Ostrava: Ostravská univerzita. 205–224.
- Derdowska, Joanna. 2011. *Kmitavá mozaika. Městský prostor a literární dílo*. Příbram: Pistorius & Olšanská.
- Dufek, Antonín. 2004. Smutná krajina. In: Sudek, Josef. *Smutná krajina: severozápadní Čechy 1957–1982 – Sad Landscape: Northwest Bohemia 1957–1982*. Praha: KANT. nestr.
- Fröhlichová, Zdeňka. 1982. Sto let bojů mosteckých horníků za socialismus. In: Fröhlichová, Zdeňka – Mannlová-Raková, Heide. *Most 1932–1982*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství. 12–84.
- Glassheim, Eagle. 2019. *Očista československého pohraničí*. Praha: Academia.
- Hanzlík, Jan. 2022. Dobová kritika a snahy o zlidštění centra nového Mostu. In: Andrejchová, Petra et al. *Most, zánik a zrození*. Most: Národní památkový ústav. 225–237.
- Helt, Radovan. 2005. *Mostecký benzin hoří! Úvod k historii letecké války nad Mostem 1939–1945 pohledem svědků ze země*. Cheb: Svět křídél.
- Helt, Radovan. 2007. *A z nebe padaly bílé hvězdy. Letecká válka nad Mostem v souvislostech, březen–duben 1945*. Cheb: Svět křídél.
- Hrabák, Miloslav. 2018. *1918 – boj o Most a Louku. Zapomenuté události roku 1918 a 1919 na Mostecku (osobní vzpomínky v historických souvislostech)*. Most: Oblastní muzeum v Mostě ve spolupráci se Státním oblastním archivem v Litoměřicích a Státním okresním archivem Most.
- Chrást na cestách. 1975. *Mladá fronta*, příloha 38. *Víkend*. 1. Cit. dle: Jůn, Libor (ed.). 2008. *Český svět: kulisy let 1948–1989*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB. 138.
- Jančárek, Petr et al. 1959. *Most – město tradic a budoucnosti*. Most: Městský dům osvěty.
- Jeníčková, Hana. [2013]. Rekulivace. In: Štýs, Stanislav. *Proměny Mostecka*. Most: Statutární město Most. 3.
- 2016: 211–222 a Spurný 2015: 77. Spurný zmiňuje jako příklad výraz „ustoupit těžbě“ jako eufemismus pro devastaci kulturní krajiny.
35. Viz úvod fotografické knihy *Královské město Most, město uhlím prokleté*, kde autor píše, že se na zbořeném městě po roce 1989 zapomíná (Lanc 2018: 7).
- Juliš, Emil. 1988. *Bližíme se ohni*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství.
- Juliš, Emil. 2021. [Černá tma leží na Mostě]. In: Nachtman, Antonín. *Policisté od Mlýnského náhonu. Kriminální příběhy ze starého Mostu*. Most: Hněvín. 15–17.
- Jůn, Libor (ed.). 2008. *Český svět. Kulisy let 1948–1989*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB.
- Klápště, Jan. 1994. *Paměť krajiny středověkého Mostecka*. Most: Státní galerie výtvarného umění.
- Krejčí, Václav. 2008. *Most: zánik historického města, výstavba nového města*. [Ústí nad Labem]: AA 2000.
- Klápště, Jan – Velímský, Tomáš. 1996. Most a jeho archeologický výzkum. In: Pokorná, Libuše (ed.). *Osud Mostecka. Člověk a životní prostředí včera a dnes. Sborník odborných prací*. Most: Okresní muzeum. 49–53.
- Kuča, Karel. 2000. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. IV. díl. Praha: Libri.
- Lanc, Josef. 2018. *Královské město Most, město uhlím prokleté*. Praha: Bohemia Film, a.s.
- Mannlová-Raková, Heide. 1982. Počátky, vývoj a proměny města Mostu. In: Fröhlichová, Zdeňka – Mannlová-Raková, Heide. *Most 1932–1982*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství. 88–144.
- Mannlová-Raková, Heide. 1996. Úloha památek v krajině a vědomí člověka strany. In: Pokorná, Libuše (ed.). *Osud Mostecka. Člověk a životní prostředí včera a dnes. Sborník odborných prací*. Most: Okresní muzeum. 131–177.
- Město se stěhuje. 1970. *Práce* 26 (147): 4. Cit. dle: Jůn, Libor (ed.). 2008. *Český svět: kulisy let 1948–1989*. Lomnice nad Popelkou: Studio JB. 138.
- Most: 10 let poté*. [2000]. Most: Město Most.
- Most & region. Turistické cíle – Touristenziele – Tourist Destinations*. 2015. Most: Statutární město Most.
- Nachtman, Antonín. 2021. *Policisté od Mlýnského náhonu. Kriminální příběhy ze starého Mostu*. Most: Hněvín.
- Nora, Pierre. 1996. Mezi pamětí a historií: Problematika míst. In: *Antologie francouzských společenských věd: Město. (Cahiers du CEFRES, č. 10.)*. Praha: CEFRES. 40–63.
- Novák, Vlastimil. 2005. *Magický Most*. Most: Hněvín.
- Novák, Vlastimil. 2012. *Most: nedokončené město*. Most: Hněvín.
- Oubramová, Eva. 2009. *Co zbývá?* Praha: Literární salon.
- Paparega, Jan. 2022. Předmluva. In: Andrejchová, Petra et al. *Most, zánik a zrození*. Most: Národní památkový ústav. 23.
- Patera, Evžen. 2000. *Vzpomínky na „Hydrák“ v Záluží u Mostu*. Praha: [E. Patera].
- Pauknerová, Karolína. 2019. *Krajina mezi pamětí a zapomináním. Studie z Čech*. Praha: Karolinum.
- Pavlíček, Tomáš. 2017. Proměny krajiny, urbanity ústeckého kraje a architektury severočeských měst od poloviny 19. století do

- současnosti. In: Bízková, Rút et al. *Krajina v pozoru. Proměny industrializované krajiny v současném umění, myšlení a vědě – Landscape in Focus: The Transformation of Industrial Landscapes in Contemporary Art, Thinking and Science*. Ústí nad Labem: Fakulta umění a designu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně. 27–33.
- Petržilka, Radek. 2014. *Dějiny města Mostu v datech*. Most: Hněvín.
- Pokorná, Libuše. 1991. *Most*. Praha: Pressfoto.
- Pokorná, Libuše. 1996. Etnografický obraz způsobu života lidu na Mostecku. In: Pokorná, Libuše (ed.). *Osud Mostecka. Člověk a životní prostředí včera a dnes. Sborník odborných prací*. Most: Okresní muzeum. 94–126.
- Pokorná, Libuše (ed.). 2000. *Kniha o Mostecku – Das Buch über Mostecko – A Book on the Most Region*. Litvínov: Dialog.
- Polánek, František. 1935. *Mostecko. Stručný popis politického okresu mosteckého pro školu i dům*. Most: vl. nákl.
- Ritschelová, Iva. 2017. Umění rekultivace strana. In: Bízková, Rút et al. *Krajina v pozoru. Proměny industrializované krajiny v současném umění, myšlení a vědě – Landscape in Focus: The Transformation of Industrial Landscapes in Contemporary Art, Thinking and Science*. Ústí nad Labem: Fakulta umění a designu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně. 61–64.
- Růžek, Pavel. 2022. U díry. In: Růžek, Pavel. *Bez tebe*. Praha: Dybbuk. 27–44.
- Rybář, František. 2016. *Stříženo z času. Próza mosteckého lékaře*. Most: Hněvín.
- Sakrální památky Mostecka*. 2014. Most: Statutární město Most.
- Soukup, Michal B. 2018. Připomínka archeologického výzkumu dekan-ského kostela v Mostě (1970–1971). In: *500 let kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě – 500 Jahre der Kirche Mariä Himmelfahrt in Most*. Most: Oblastní muzeum. 51.
- Spurná, Iva. 2008. *Krušné hory a Karlovarsko. Kam na víkend*. Brno: Computer Press.
- Spurný, Matěj. 2015. Most do budoucnosti. Příběh města na severu Čech jako studie proměn socialistické modernity. *Soudobé dějiny* 22 (1–2): 30–79. doi: 10.51134/sod.2015.002
- Spurný, Matěj. 2019. *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech*. Praha: Karolinum, 2016.
- Sudek, Josef. 2004. *Smutná krajina. Severozápadní Čechy 1957–1982 – Sad landscape: Northwest Bohemia 1957–1982*. Praha: KANT.
- Šmahel, František. 1963. Špitální kostel sv. Ducha v Mostě a otázka jeho záchrany. In: Šmahel, František (ed.). *Mostecko-Litvínovsko. Regionální studie. II, Oddíl společenských věd*. Most: Okresní archiv. 19–26.
- Štýs, Stanislav. 1992. *Proměny měsíční krajiny – Changes of Moon Landscape*. Praha: Bílý slon.
- Štýs, Stanislav. [2012]. Předmluva. In: *Proměny Mostecka*. Most: Statutární město Most. nestr.
- Štýs, Stanislav. [2013]a. Hydrologické rekultivace. Mostecké jezero. In: Štýs, Stanislav. *Proměny Mostecka*. Most: Statutární město Most. 18–21.
- Štýs, Stanislav. [2013]b. Rekultivace. In: Štýs, Stanislav. *Proměny Mostecka*. Most: Statutární město Most. 4–5.
- Štýs, Stanislav – Větvíčka, Václav. 2008. *Most v zeleném – Most im Grünen – Most in Green*. Most: Hněvín.
- Šulc, Jiří. [2000]. Slovo starosty. In: *Most: 10 let poté*. Most: Město Most. nestr.
- Technik, Svatopluk. 1967. *Města severních Čech*. Liberec: Severočeské nakladatelství.
- Tomeček, Jaromír. 1992. Předmluva. In: *Proměny měsíční krajiny – Changes of Moon Landscape*. Praha: Bílý slon. 10–11.
- Trojnová, Petra. 2020. *Město Most – The Town of Most – Stadt Most*. Ústí nad Labem: Foto studio H s.r.o.
- Turistický průvodce Mosteckem a okolím. Tipy na výlet, turistické cíle, významné akce, stravovací a ubytovací služby*. 2010. Most: Centrum rozvoje turismu Mostecka.
- Vágnér, Václav. 1959. [U příležitosti]. In: Jančárek, Petr et al. *Most – město tradic a budoucnosti*. Most: Městský dům osvěty. 6.
- Větvíčka, Václav. 2008. Úvod. In: Štýs, Stanislav – Větvíčka, Václav. *Most v zeleném – Most im Grünen – Most in Green*. Most: Hněvín. 9.
- Vozka, Vlastimil. 2008. [Vážení a milí čtenáři]. In: Štýs, Stanislav – Větvíčka, Václav. *Most v zeleném – Most im Grünen – Most in Green*. Most: Hněvín. 5.
- Vozka, Vlastimil. [2012]. [V myslí mnohých...]. In: *Proměny Mostecka*. Most: Statutární město Most. 3.
- Zich, František (ed.). 2010. *Sociální potenciál v sociologické reflexi. Sociální potenciál starého průmyslového regionu – případ Mostecka*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

- Jezero Most* [online] [cit 20. 9. 2024]. Dostupné z: <<https://mosteckejezero.com/>>.
- „Likvidace starého Mostu 1965–1987.“ *Paměť národa* [online] [cit. 20. 9. 2024]. Dostupné z: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/taxonomy/term/815>>.

- Město Most minulých a budoucích staletí* [online] [cit. 20. 9. 2024]. Dostupné z: <<https://wayback.webarchiv.cz/wayback/20240528095732/http://starymost.wz.cz/autor.html>>.